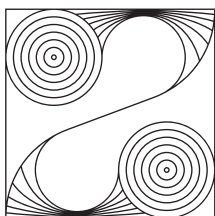

UPRAWA WINOROŚLI NA ŚREDNIOWIECZNYM ŚLĄSKU – STAN BADAŃ, ŹRÓDŁA I METODY

Dagmara Adamska

Instytut Historyczny
Uniwersytet Wrocławski

Adiunkt w Zakładzie Historii Polski i Powszechnej do końca XV w. w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Jej zainteresowania badawcze dotyczą średniowiecznego Śląska, a zwłaszcza ruralistyki, urbanistyki i historii osadnictwa. Jest członkiem zespołu Atlasu historycznego miast polskich i Słownika wsi śląskich w średniowieczu, autorką licznych artykułów, kilku monografii i edycji źródłowych.

agadnienie uprawy winorośli na średniowiecznym Śląsku nie wzbudzało dotychczas dużego zainteresowania badaczy. Sytuacja ta jest zapewne spowodowana dwoma czynnikami. Po pierwsze, istnieje ugruntowane przekonanie o większym spożyciu w tej epoce piwa, a nikt nie dane o konsumpcji wina tworzą wyobrażenie o rzadkiej obecności na śląskich stołach produktów z miejscowych winnic. Na potwierdzenie tego założenia w literaturze przywołuje się słowa autora „Kroniki książąt polskich”, że w 1299 roku Konrad II, książę żagański, gdy został wybrany patriarchą Akwilei, a nie dotarł do nowej diecezji, za powód przerwania podróży miał podać, że: „mają tam [w Akwilei – D.A.] tylko wino, a nie przyrządzane z pszenicy piwo, na którym wychował się on od dzieciństwa”¹. Faktycznie, sporadyczne wiadomości o winie ustępują miejsca przekazom o wszechobecnej produkcji i handlu piwem; na Śląsku szczególnie sławą cieszył się marcowy napój ze Świdnicy². Wino było luksu-

- 1 *Chronica principum Poloniae*, [w:] *Scriptores Rerum Silesiacarum* (dalej cyt.: SRS), t. 1, wyd. G.A. Stenzel, Breslau 1835, s. 147. W rzeczywistości kandydata akwilejskiej kapituły nie zatwierdził papież.
- 2 M. Chorowska, D. Karst, Cz. Lasota, *Organizacja przestrzenna produkcji i sprzedaży piwa w średniowiecznej Świdnicy*, [w:] *Materiały z IV Sesji Naukowej Uniwersyteckiego Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności „Życie codzienne w średniowiecznym mieście”, Sobótka-Górka, 22–25 października 1996 roku*, red. J. Olczak, *Archaeologia Historica Polona*, t. 7, Toruń 1998, s. 157–177; D. Karst, *Technologia rzemieślniczej produkcji piwa we Wrocławiu w okresie średniowiecznym i nowożytnym na tle browarnictwa europejskiego*, [w:] *Piwo we Wrocławiu od średniowiecza po czasy współczesne*, red. H. Okólska, Wrocław 2002, s. 9–45; idem, *Relikty słodowni odkrytej na dziedzińcu dawnego pałacu cystersów w Świdnicy*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” 2003, t. 45, s. 189–198; M. Goliński, *Wokół socjotopografii późnośredniowiecznej Świdnicy*, cz. 2, Wrocław 2003, s. 67, 73, 88, 195–196.

sowym trunkiem wśród spożywanych przez Ślązaków napojów; dotyczyło to również miejscowych gatunków. Dość cierpki smak lokalnych trunków, które należało ponoć dosładzać miodem i przyprawami³ powodował, że większą popularnością cieszyły się wina importowane. Wnioski te korespondują z sytuacją z ziem polskich, dla których przywołuje się słowa Jana Długosza, który ocenił, że w XV wieku winnice w Polsce były nieznane, a spożycie wina rzadkie⁴.

Po drugie, informacje o śląskim winiarstwie mają charakter wyimków źródłowych. Zawarto je przede wszystkim w dokumentacji dotyczącej innych czynności prawnych, która znajduje się w bogatych zasobach śląskich i czeskich archiwów. Zgromadzenie danych na analizowany temat wymaga systematycznej i bardzo szeroko zakrojonej kwerendy. Najchętniej więc zajmowano się zielonogórskimi ogrodami, które działały nieprzerwanie od XIV po XIX stulecie, zaś poza uwagę badaczy pozostawały plantacje zlokalizowane na pozostałych obszarach Śląska, a zwłaszcza te – choć liczne – działające krótko. Znane są one bowiem tylko z lakonicznych i niejednokrotnie jednostkowych przekazów źródłowych.

Celem niniejszego tekstu jest nie tylko podsumowanie dotychczasowego stanu badań nad śląskimi winnicami w średniowieczu, ale też wskazanie na niewykorzystane problemy badawcze, rozważania nad charakterem zachowanych źródeł, a tym samym nad możliwościami i ograniczeniami ich analizy.

3 H. Schubert, *Bilder aus der Geschichte der Stadt Schweidnitz*, Schweidnitz 1911, s. 126.

4 M. Dembińska, *Konsumpcja żywnościowa w Polsce średniowiecznej*, Wrocław 1963, s. 72.

STAN BADAŃ

Problem metryki i proveniencji śląskiej uprawy winorośli zajmował badaczy regionalnych bodajże już od połowy XIX wieku. Przygotowane wówczas teksty, choć przyczynkarskie, mają sporą wartość, albowiem przywołują wyciągi ze źródeł pisanych i niejednokrotnie są jedynym rezerwuarem niezachowanych dziś danych⁵. Zgodnie z dominującą przed rokiem 1945 narracją, badacze sugerowali ścisły związek między umiejętnością zakładania winnic i produkcji wina a przybyciem na Śląsk osadników niemieckich i powstaniem klasztorów cysterskich. Tego typu sugestie były spójne z poglądami wyrażanymi w niemieckiej literaturze, dotyczącymi genezy uprawy winorośli na obszarze państwa zakonnego, gdzie ponoć zapoczątkowali ją dopiero Krzyżacy⁶. Historyk księstwa oleśnickiego, Wilhelm Häusler, pisał wręcz o cysterskiej kulturze produkcji wina na Śląsku, w tym także owocowego, która – jego zdaniem – została przyniesiona z klasztorów niemieckich. Jednocześnie przyznał, że uprawa owoców była na Śląsku rozpowszechniona także wcześniej, o czym ma świadczyć m.in. funkcjonowanie podtrzebnickiej wsi Wangrinovo

5 L. Jacobi, *Das schlesische Weinland oder der Wein- und Obstau in dem Kreise Grünberg und dessen schlesischer Nachbarschaft*, „Schlesische Provinzialblätter” 1866, t. 5, s. 513–521, 577–601; H. Schubert, op. cit., s. 126–127; K. Vieth, *Vom Weinbau in Schlesien. Heimatkundliche Skizze*, „Volk und Heimat. Zum 700-jährigen Jubiläum der alten Weinstadt Oberglogau Oberchlesien” 1925, t. 2, s. 50–72; przekazy ze starszej literatury dotyczące winnic zebrane w: L. Radler, *Weinbau im Schweidnitzer Land*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 1964, t. 22, s. 293–298.

6 Zob. weryfikujące uwagi w: J. Tandecki, *Uprawa winorośli w państwie krzyżackim w Prusach*, „Studia Historyczne” 5, 1997, s. 16; idem, *Struktury administracyjne i społeczne oraz formy życia w wielkich miastach Prus Krzyżackich i Królewskich w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych*, Toruń 2001, s. 175.

wymienianej w 1203 roku, a zwanej potem Pflaumendorf (obecnie Węgrzynów)⁷.

Po 1945 roku problematyką winiarstwa w Polsce zajęła się Maria Kwapieniowa, która w artykule opublikowanym w 1959 roku zwróciła uwagę także na dzielnicę śląską. Ze względu na szeroki zakres podjętych przez nią badań, wymieniła tylko kilka wybranych informacji ze śląskich źródeł drukowanych. Autorka była przekonana, że uprawa winorośli była tu już znana od XII wieku, a jej zaawansowanie tak duże, że zaspakajało zapotrzebowanie nie tylko rynku wewnętrznego. M. Kwapieniowa stwierdziła także, że produkowane wina służyły Ślązakom nie tylko do celów liturgicznych⁸. Inaczej kwestię tę ocenił Zbigniew Morawski, który średniowieczną uprawę winorośli uważał za marginalną i związaną z potrzebami Kościoła; dopiero nadwyżki trunków miały trafiać do elity świeckiej. Mimo że badacz nie analizował żadnych śląskich przykładów, wypowiedział się w sprawie toponimów pochodzących z niemieckojęzycznych kancelarii i uznał, że nazwy typu *Weinberg* świadczą o znacznym udziale w najstarszej produkcji winiarzy niemieckich, którzy przewyższali liczbą producentów pochodzących np. z krajów romańskich⁹.

Osobne miejsce zajmuje dorobek historiografii dotyczący winiarstwa na obszarze obecnej ziemi lubuskiej, gdzie tradycje te były bardzo silne, choć i tak słabsze w porównaniu z nieodległym Gubinem, skąd wino wysyłano nawet na stół wielkiego mistrza

7 W. Häusler, *Geschichte des Fürstenthums Oels*, Breslau 1883, s. 83.

8 M. Kwapieniowa, *Początki uprawy winorośli w Polsce*, „Materiały Archeologiczne” 1959, t. 1, s. 353–400, zwłaszcza s. 382–383.

9 Z. Morawski, *Rozwój i upadek winiarstwa w Polsce (XII–XVI wiek)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1978, R. 26, nr 1, s. 64.

zakonu krzyżackiego¹⁰. Dzieje winiarstwa na terenie Zielonogórskiego od XIV po połowę XX wieku przedstawił Bogdan Kres, a jego książkę poprzedziły prace popularnonaukowe¹¹.

W ostatnich dekadach zagadnienie winnic na ziemiach polskich jest częściej przedmiotem zainteresowania badaczy¹². Niektórzy początki obecności wina na ziemiach polskich przesunęli nawet na koniec IX – połowę X wieku, albowiem z tego czasu pochodzą najstarsze znaleziska pestek winogron na Wawelu¹³. O uprawie winorośli i produkcji wina około połowy XII wieku świadczą źródła pisane i przedstawienia na Drzwiach Gnieźnieńskich.

Wzrost badań nad przeszłością polskich winnic, korespondujący z lawinowo przyrastającą liczbą współczesnych upraw, nie przekłada się jednak na zainteresowanie tą tematyką w odniesieniu do Śląska. Ostatnio problem ten poruszono jedynie

10 M. Badowicz, *Studium z dziejów wina w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach (XIV–XV w.)*. Produkcja – dystrybucja – konsumpcja, Gdańsk 2017, s. 81.

11 W. Korcz, *Dzieje uprawy zielonogórskiej winorośli*, Zielona Góra–Poznań 1958; M. Kaszuba, *Winogrody*. Winnice zielonogórskie, „Nadodrże” lipiec 1958, s. 6; B. Kres, *Winiarstwo na Ziemi Lubuskiej*, Poznań 1972; ostatnio na ten temat: M. Kuleba, *Ampelografia Zielonej Góry*, Zielona Góra 2005.

12 Poza przywoływany pracami J. Tandeckiego, zob.: A. Czacharowski, *Ogrodnicy i winogrodnicy w średniowiecznym Toruniu*, [w:] *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu*, t. 1, red. M. Bogucka et al., Toruń 1996, s. 71–76; T. Ślawski, *Biecz i Gorlice. Ośrodki handlu winem od XIV w. do XVIII w.*, Biecz 2001; W. Włodarczyk, *Janowiec i winnice Środkowej Wisły*, „Notatnik Janowiecki” 2008, nr 15, s. 31–53; M. Rzeszotarska-Pałka, *Tradycja winnych sadów na terenie Pomorza Zachodniego*, „Architektura. Czasopismo Techniczne” 2012, t. 30, s. 145–152; M. Badowicz, *Popularność Landwein względem wina zagranicznego na stole krzyżackim na przełomie XIV i XV wieku w świetle źródeł*, [w:] *Verba volant, scripta manent. Księga pamiątkowa poświęcona Janowi Michałowi Krzemińskiemu*, red. A. Baliński, Gdańsk 2014, s. 253–267; idem, *Studium z dziejów*; D. Burdzy, *Sandomierz as the centre of the viticulture from the Middle Ages until the mid-seventeenth century*, „Almanach Historyczny” 2016, t. 18, s. 49–61.

13 A. Żaki, *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, Wrocław 1974, s. 33, 431.

w opracowaniach o socjotopografii Świdnicy i Wrocławia¹⁴. Plantacjom na Podsudeciu tekst poświęciła też pisząca te słowa¹⁵.

ŹRÓDŁA PISANE

Informacje o śląskich winnicach można znaleźć m.in. w średniowiecznej dokumentacji, przede wszystkim o charakterze dyplomatycznym, a zatem sporządzonej według określonych form kancelaryjnych i stanowiącej świadectwo zaistnienia czynności prawnej. Dokumenty regulowały relacje wieczyste, na ogół transakcje nieruchomościami. Także winne ogrody lub czynsz z nich bywały przedmiotem obrotu. Rzadziej, niejako na marginesie, wzmiankowano też o winnicach jako punktach orientacyjnych w przestrzeni. Ze względu na typ dokumentacji, sporadycznie danym o umiejscowieniu ogrodów, osobach posiadaczy i nabywców towarzyszą przekazy o rozmiarach plantacji, winogrodnikach oraz winiarskich zapleczach gospodarczych.

Taki profil źródeł stwarzałby możliwość oszacowania liczby śląskich winnic, gdyby nie fakt, że przekazy te nie są jednoczesowe. Wnioski na temat dynamiki rozwoju uprawy winorośli muszą być zatem ostrożne. Otwarta pozostaje też sprawa metryki i genezy śląskiego winiarstwa, także w kontekście dyskusji o przynależności Śląska do państwa wielkomorawskiego. Niewątpliwie jednak początek upraw można powiązać z wymogami praktyk chrześcijańskich, choć zapotrzebowanie na wino stanowiło

¹⁴ M. Goliński, op. cit., cz. 1, s. 62.

¹⁵ D. Adamska, *Winnice na Przedgórzu Sudeckim. W sprawie uprawy winorośli na średniowiecznym Śląsku*, [w:] *Cum gratia et amicitia. Studia z dziejów osadnictwa dedykowane Pani Profesor Marcie Młynarskiej-Kaletynowej z okazji 65-lecia działalności naukowej*, red. D. Adamska, K. Chrzan, A. Pankiewicz, Wrocław 2017 (dalej cyt.: *Cum gratia...*), s. 253–267.

też element prestiżowej konsumpcji w środowisku elit. Od końca XIII wieku uprawy winorośli prowadzono już nie tylko w majątkach książęcych i klasztornych, ale także mieszczańskich i rycerskich, a dochody z nich uzupełniały wiodący profil gospodarki posiadaczy.

Na podstawie źródeł pisanych można przyjąć, że najstarsze winnice pochodzą z końca XII – początku XIII wieku, a zatem z czasu panowania Bolesława Wysokiego (zm. w 1201 roku) i jego syna Henryka Brodatego (zm. w 1238 roku), fundatorów cysterskich klasztorów w Lubiążu (zakonników sprowadzono znad Soławy w Turynii) i Trzebnicy (zakonnice przybyły z Bambergu). Pierwsze dane zawiera bowiem dokument z około 1204 roku, w którym Henryk Brodaty przekazał winiarzy trzebnickim cysterkom. Prace dla księcia, a potem zakonnic, wykonywali: Zwarysz z książęcej czeladzi i jakiś anonimowy syn Ludwika „hospity” oraz jego syn Henryk, obaj z Marcinowa (obecnie część miasta Trzebnicy)¹⁶. Informacja ta sugeruje, że już przed rokiem 1204 znalazł się na Śląsku specjalista od uprawy i produkcji wina, którego osadzono na Wzgórzach Trzebnickich. O prestiżowej roli tego napoju na dworze księcia wrocławskiego świadczyć może też inny przekaz, jakoby księżna Jadwiga piła wodę z pucharu przeznaczonego do wina. Wywołało to zaniepokojenie męża jej nadmierną ascezą, tak że postanowił sprawdzić informacje przekazane mu przez służącą. Za cudowne zdarzenie hagiograf uznał fakt, że w momencie kosztowania napoju przez Henryka poczuł on smak i zapach przedniego trunku, choć faktycznie Jadwiga – mimo swojej pozycji – po niego nie sięgała¹⁷.

16 *Schlesisches Urkundenbuch* (dalej cyt.: SUB), t. 1, wyd. H. Appelt, Köln et al. 1971, nr 93; M. Kwapieniowa, op. cit., s. 362.

17 *Vita S. Hedwigis*, [w:] SRS, t. 2, wyd. G.A. Stenzel, Breslau 1839, s. 16.

Kolejne przekazy o winnicach pochodzą z czasu panowania Henryka III Białego (zm. w 1266 roku). Już w 1253 roku książę wraz z bratem Władysławem nadali szpitalowi św. Elżbiety we Wrocławiu dochody z winnicy w Słupie koło Jawora¹⁸. Plantacja w zlokalizowanym na południe od Świdnicy Witoszowie wymieniona została w roku 1268 jako nadanie (jeszcze z lat 1257–1265) księcia Henryka III dla wrocławskich klarysek. Uposażenie wspomagało funkcjonowanie kościoła parafialnego pod patronatem zakonnic¹⁹. Pod Strzegomiem dwie winnice wymieniono w 1266 roku²⁰. Książę Henryk wrocławski wynagrodził wówczas jaroszowskiego sołtysa Henryka za prace w rzymskiej kurii i przysługi oddane księżnej matce Annie oraz samemu księciu, uposażając go w winnice, które niegdyś użytkował jego kapelan. W kolejnym stuleciu wino z jednego z tych ogrodów zaspakajało potrzeby joannitów strzegomskich i premonstratensów z kościoła Najświętszej Marii Panny na Piasku we Wrocławiu²¹. W 1353 roku wrocławscy zakonnicy uzyskali zapewnienie, że będą regularnie otrzymywać antałek moszczu lub wina przeznaczonego nie do celów liturgicznych, ale na klasztorny stół²². Wspomniano także jaroszowskiego winogrodnika, Heyna Thilmana, który mieszkał

18 SUB, t. 3, wyd. W. Irgang, Köln 1984, nr 60.

19 SUB, t. 4, wyd. W. Irgang, Köln 1988, nr 63.

20 SUB, t. 3, nr 553.

21 Národní archiv Praha, Maltézští rytíři – české velkopřevorství (dalej cyt.: NAP), nr 18; *Chronica abbatum Beatae Mariae Virginis in Arena*, [w:] SRS, t. 2, s. 191–192; *Regesten zur schlesischen Geschichte*, wyd. C. Grünhagen, K. Wutke, E. Randt, Codex Diplomaticus Silesiae, t. 16, 18, 22, 29, 30, Breslau 1892–1925 (dalej cyt.: RS), nr 4820.

22 *Urkundensammlung zur Geschichte des Ursprungs der Städte und der Einführung und Verbreitung deutscher Kolonisten und Rechte in Schlesien und der Oberlausitz*, wyd. G.A. Tzschoppe, G.A. Stenzel, Hamburg 1832, s. 59.

Lokalizacja winnic koło Świdnicy. Fragment mapy
J.W. Wielanda i M. Schubartha, XVIII w. (sygn. D-4836,
domena publiczna):
1 – Świdnica; 2 – Wierzbna; 3 – Mościsko; 4 – Opoczka;
5 – Makowice; 6 – Erlicht; 7 – Witoszów

przy drodze zwanej Hartegasse, między Jaroszowem a Ruskiem. Druga winnica na gruntach wsi jest chyba tożsama z tą wzmiankowaną w 1334 roku, którą Jenechin von Mugelin i jego żona przekazali opatowi krzeszowskiemu²³. Już w 1268 roku odnotowano też plantację koło podwrocławskich Osobowic²⁴. Pod Oleśnicą winnicę otrzymał od Henryka IV jego sługa Bertold Tokensathel. Ogród był zresztą położony koło plantacji protonotariusza książęcego Piotra (wzmianka z 1280 roku)²⁵.

Dla XIV stulecia liczba przekazów jest zdecydowanie większa; odnotowano kolejne plantacje w posiadaniu zakonników, mieszczan i rycerzy, oraz pojedyncze, należące do książąt. Zapewne koreluje to ze wzrostem zapotrzebowania na trunki i progresem opłacalności uprawy, uwarunkowanej aklimatyzacją winorośli i udoskonaleniem techniki jej uprawy²⁶. Najwięcej źródeł wskazuje na istnienie winnic pod miastami oraz na to, że ich właścicielami byli mieszczenie i zakonnicy. Na przykład, przy Strzegomiu były przynajmniej dwa ogrody – przed Bramą Jaworską i Bramą Wittiga²⁷. O podświdnickich winnicach są wzmianki od roku 1321, gdy mieszczanin zapisał klaryskom strzelińskim czynsz z ogrodu położonego w pobliżu Świdnicy²⁸. Plantacje te oraz kolejne, znane z nieco późniejszych przekazów, można umiejscowić przy drodze na Wrocław, koło cmentarza św. Mikołaja, oraz przy drodze zwanej Holzwege i przed Bramą Kraszowicką, a zatem na

23 RS, nr 5371.

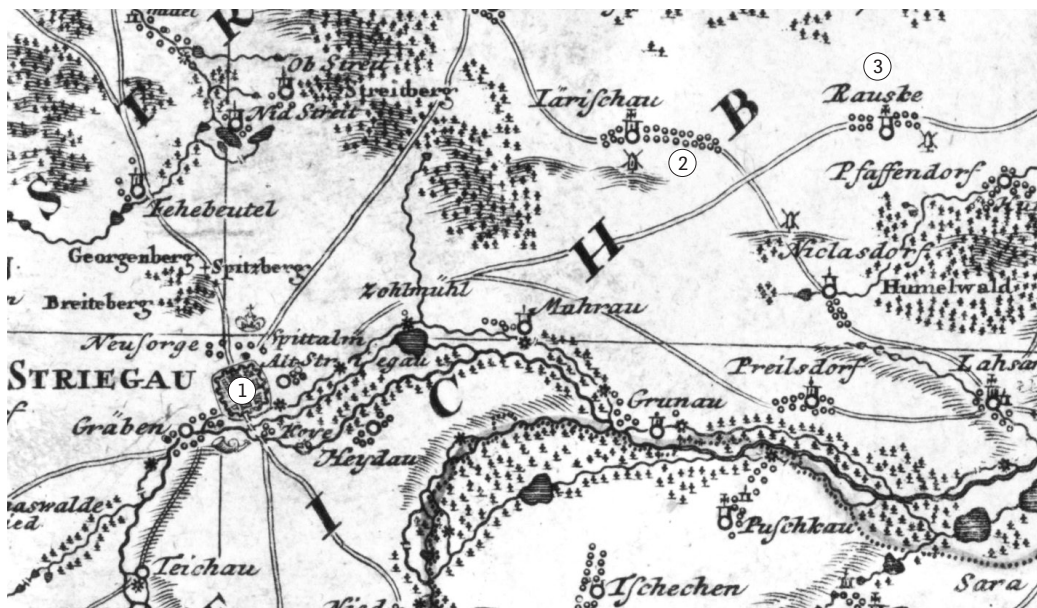
24 SUB, t. 4, nr 63.

25 Ibidem, nr 399.

26 M. Kwapieniowa, op. cit., s. 368.

27 NAP, nr 27; Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej cyt.: AP Wr), Rep. 123, nr 89.

28 RS, nr 4131.

Strzegom (1), Jarosław (2), Rusko (3). Fragment mapy J.W. Wielanda i M. Schubartha, XVIII w., sygn. D-4836, domena publiczna

terenach pofałdowanych, obejmujących fragmenty południowych i wschodnich przedmieść²⁹. W Środzie Śląskiej, według przekazu z 1324 roku, winnica była położona przed Bramą Wrocławską³⁰. Pod murami Koźuchowa w latach 1513–1515 wymieniono aż siedem mieszczańskich ogrodów, zapewne niewielkich, z czego cztery znajdowały się przed Bramą Żagańską³¹. Napój wytwarzano też pod murami Brzegu, Bytomia Odrzańskiego, Głogowa, Głogówka, Koźuchowa, Krosna Odrzańskiego, Legnicy, Lwówka Śląskiego, Namysłowa, Niemczy, Nysy, Oleśnicy, Opawy, Opola, Rybnika, Sulechowa, Świebodzina, Wińska, Zielonej Góry, Ziębic, Złotoryi i Żagania³².

Zasób dokumentacji z XV i pierwszej połowy XVI wieku jest mniejszy, co jest zapewne nie tylko wynikiem stanu zachowania wytworów śląskich kancelarii, ale też kryzysu w winiarstwie. W tym czasie spadała bowiem rentowność ogrodów i zwiększyło się ryzyko ich prowadzenia ze względu na zmiany klimatyczne, erozję gleb, chwiejną sytuację polityczną i przemiany gospodarcze. Równolegle też spadały ceny i zwiększała się dostępność gatunków importowanych. Dla XVI stulecia nie bez znaczenia było także opuszczanie przez zakonników klasztorów na skutek postępów reformacji.

Omawiane dokumenty pozwalają jedynie na wskazanie domniemanej lokalizacji winnic, także z wykorzystaniem

29 D. Adamska, op. cit., s. 258.

30 RS, nr 4387.

31 Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (dalej cyt.: AA), Dokumenty parafii w Koźuchowie, sygn. 13.05.1513, sygn. 28.06.1515.

32 Szerzej: D. Adamska, „Winnice w krajobrazie średniowiecznego Śląska” (w przygotowaniu).

wiadomości na temat miejscowych warunków środowiskowych. Dużo mniej wiadomo o winogrodnikach i personelu pomocniczym. W 1388 roku wymieniono folwark w Chwalimierzu koło Środy Śląskiej wraz z przynależnymi do niego dobrami, m.in. dwoma winnicami, które wraz z całym gospodarstwem (owczarnią, oborą, pastwiskiem i lasem) obsługiwało w sumie trzech ogrodników³³. Zakładam, że wszystkie średniowieczne plantacje były raczej niewielkie – kilkumorgowe; na pewno ta w podśredzich Bielanach liczyła cztery morgi³⁴.

Jeszcze mniej wiadomo o samej kulturze upraw. Znany jest przekaz o tym, że książę głogowski Henryk IX (zm. w 1476 roku) sprowadzał sadzonki z Węgier, Austrii i Francji³⁵. Pojedynczy zapis dotyczy próby uruchomienia ogrodu pod Świdnicą, gdzie wskazano konkretny gatunek winorośli. W 1478 roku świdnicki burmistrz Hans Bernwald zwrócił się do brneńskiego mieszczanina z prośbą o przysłanie z Moraw doświadczonego w winiarstwie sługi i stu lub dwustu sadzonek dobrego *reynsel*³⁶. Bernwald planował założyć winnicę, na którą zresztą miał – jego zdaniem – dobre miejsce. Przypuszczam, że znajdowało się ono obok jego dóbr w Makowicach, Opoczce i Erlicht (osada zanikła, położona między Jakubowem a Makowicami), na wzniesieniu przy rzece Piławie³⁷. Wspomniane winorośla to chyba najpopularniejszy wówczas szczep Riesling, którego krzewy były dość wytrzymałe na chłód i długotrwałe opady, choć wymagały słonecznych wystaw.

33 AP Wr, Akta miasta Wrocławia, sygn. C 24–1, k. 130.

34 RS, nr 4248.

35 L. Jacobi, op. cit., s. 579.

36 Archiv města Brna, Sbírka listin, mandátů a listů, nr 648.

37 D. Adamska, op. cit., s. 261.

Z powodu braku miejscowych winogrodników (lub ich niedostateczną wiedzę) uprawę miał uruchomić morawski specjalista.

Sporadyczne są dane o organizacji winnic i zapleczu produkcyjnym. Jakies szopy kryją się pod określeniem *weynschoppen*, na budowę których zagwarantowano drewno w Maniowie Małym³⁸. U cysterek pod Trzebnicą istniał „winny dwór” *vel* „piwniczny folwark”, gdzie prawdopodobnie tłoczono i składowano wino³⁹. Nazwa osiedla była używana jeszcze w połowie XVIII wieku.

Informacje z analizowanych dyplomów niekiedy można uzupełnić danymi ze źródeł o charakterze narracyjnym. Z nich także głównie dowiadujemy się o umiejscowieniu winnic. Na przykład autor *Rocznika głogowskiego* wymienił plantacje pod Głogowem, Krosnem i Zieloną Górą, przy okazji ich zniszczeń w wyniku wojen i nagłych zjawisk atmosferycznych⁴⁰.

Kolejną istotną kategorią źródeł pisanych są średniowieczne rejestry podatkowe, miejskie księgi ławnicze i radzieckie, a szczególnie rachunki. Księgi, dość dobrze zachowane dla Świdnicy i Wrocławia, pozwalają na określenie wysokości czynszów z ogrodów, a tym samym nie tylko na umiejscowienie winnic w podmiejskim krajobrazie, ale i na oszacowanie wielkości areалу przeznaczonego pod uprawy. Dla drugiej połowy XIV wieku, dzięki spisom podatkowym, znane są też imiona czterech winogrodników świdnickich (Hannos/Hensil, Mikołaj, Piotr

38 *Landbuch księstw świdnickiego i jaworskiego*, t. 3: 1396–1407, wyd. T. Jurek, Poznań 2007, nr 64.

39 *Urkunden schlesischer Dörfer, zur Geschichte der ländlichen Verhältnisse und der Flureintheilung insbesondere*, wyd. A. Meitzen, Codex Diplomaticus Silesiae, t. 4, Breslau 1863, s. 253, 268; W. Häusler, op. cit., s. 374.

40 *Kaspar Borgen, Rocznik głogowski do roku 1493 (Annales Glogovienses bis z. J. 1493)*, wyd. W. Mrozowicz, Głogów 2013, s. 71, 86, 101–102, 104.

Folwark *Kellerhoff* koło Trzebicy. Fragment mapy
K.F. von Wredego, XVIII w., Staatsbibliothek
Preußischer Kulturbesitz Berlin, Dział
Kartograficzny, sygn. N 15060, t. 5, nr 29

i Wincenty)⁴¹. Wymieniona liczba wyspecjalizowanych pracowników może jednocześnie sugerować istnienie wówczas tylko czterech podmiejskich winnic⁴².

W przypadku średniowiecznego Śląska wyraźny jest niedobór rejestrów rachunkowych, które badaczom europejskim umożliwiają odtworzenie tendencji w skali zbiorów winogron⁴³, a nawet zrekonstruowanie składu personalnego pracowników winnic, systemu organizacji zbioru i produkcji⁴⁴. Rachunki miejskie, ze względu na monopole rajców na wyszynk trunków, dają zaś wgląd w preferencje odbiorców. Dla Śląska można przywołać wrocławską księgę rachunkową, prowadzoną nieregularnie od kadencji przypadającej na przełom 1300 i 1301 roku⁴⁵. Wpływy *de cellario* odnotowywano jednak ogólnie i nieregularnie, począwszy od rozliczenia pierwszej kadencji. Od lat 1312–1313 zapisywano, że dochody pochodzą *de cellis vinaris*, ale w kwocie tej uwzględniano także wpływy za świdnickie piwo⁴⁶. Z lat 1474–1499 zachował się *Registrum cellarii vini* prowadzony

41 M. Goliński, op. cit., cz. 2, s. 192.

42 Ibidem, s. 192; por.: J. Tandecki, *Struktury administracyjne...*, s. 184–185.

43 Zob. np.: A. Kiss, *Before and after the great heat and drought of 1540. Multiannual trends of grape and grain harvest dates in the Vienna Hospital Accounts*, [w:] *Genius Loci, Laszlovszky 60*, red. D. Mérai et al., Budapeszt 2018, s. 117–120.

44 Zob. np.: D. Rippmann, *Frauenarbeit im Wandel. Untersuchungen zur Arbeitsteilung. Arbeitsorganisation und Entlohnung im Weinbau am Oberrhein*, [w:] *Weiber, Menscher, Frauenzimmer. Frauen in der ländlichen Gesellschaft, 1500–1800*, red. H. Wunder, Ch. Vanja, Göttingen 1996, s. 26–59.

45 *Henricus Pauper, Rechnungen der Stadt Breslau von 1299–1358, nebst zwei Ratio-narien von 1386 und 1387, den Liber Imperatoris vom Jahre 1377 und den ältesten Breslauer Statuten*, wyd. C. Grünhagen, Codex Diplomaticus Silesiae, t. 3, Breslau 1860; M. Goliński, *Rachunki miejskie Wrocławia z 1390 roku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2009, t. 64, 2–3, s. 258 i n.; o specyfice źródeł rachunkowych zob.: M. Goliński, *Finanse ratusza w średniowieczu*, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2014, t. 74, s. 197–198.

46 M. Goliński, *Finanse ratusza...*, s. 213.

przez świdnicką radę miejską. Rejestr dokumentuje wyszynk piwa i win sprowadzanych wtedy do miasta. Odnotowano małmazję, rywułę i wino włoskie, w mniejszej liczbie galicyjskie, muszkatel i węgierskie⁴⁷. Szczególne przydatna jest dokumentacja z lat 1505–1525, zachowana wśród makulatury, której intencjonalnie pozbyto się ze świdnickiej kancelarii. Zarejestrowano w niej sprzedaż sprowadzanego wina⁴⁸. Pierwszy raz piwnicę w Świdnicy *sub consistorio* wymieniono w 1329 roku, w Jeleniej Górze – w 1361 roku, zaś w Brzegu – w 1394 roku⁴⁹. W Strzegomiu sprawę monopolu miasta na sprzedaż trunków w „winnej piwnicy” i wyszynku w prywatnych nieruchomościach uregulowano już w latach 1338–1352, gwarantując rajcom rocznie pół, a wójtowi cały garniec młodego wina⁵⁰. Wiadomo też, że w roku 1390 *weyn keller* postawiono w Namysłowie, choć po 100 latach obiekt ten już nie istniał, a nawet – jak odnotował namysłowski kronikarz, Jan Froben – nikt już o nim nie pamiętał. Mimo to, odnaleziono fundamenty budynku i w 1495 roku przy ratuszu wzniesiono *Weinig stube*⁵¹. Równie późną metrykę ma piwnica we Lwówku, o której budowie nadmieniono w źródłach z 1479 roku⁵². Dopiero w 1513 roku

47 AP Wr, Dokumenty miasta Świdnicy, U 920, k. 1–79.

48 *Edycja znaleziska zapisek ze świdnickiej kancelarii miejskiej (1505–1525)*, wyd. A. Dudzińska, [w:] *Z kancelarii XVI-wiecznych miast śląskich. Edycje źródeł ze Strzegomia, Świdnicy i Wrocławia*, red. M. Goliński, Łódź–Wrocław 2016, s. 7–117.

49 AP Wr, Oddział w Jeleniej Górze, Dokumenty miasta Jeleniej Góry, nr 12; R. Czermer, *Zabudowy rynków. Średniowieczne bloki śródrynkowe wybranych dużych miast Śląska*, Wrocław 2002, s. 67–68; M. Goliński, *Finanse ratusza...*, s. 213–214.

50 J. Filla, *Chronik der Stadt Striegau von der ältesten Zeiten bis zum Jahre 1889*, Striegau 1889, s. 60.

51 AP Wr, Rep. 135, sygn. 679: *Annales Ioannis Frobenii ab anno 1347*, k. 6, 131.

52 *Regesten zur Geschichte der Stadt Löwenberg (Schl.)*, wyd. H. Wesemann, P. Kleber, t. 1–2, Löwenberg 1912–1913, nr 340.

wzmiankowano piwnicę w Kozuchowie, jednocześnie ze wspomnianymi już winnicami przed Bramą Żagańską⁵³. Cennych informacji mogą zatem dostarczać przekazy o funkcjonowaniu piwnic, choć poza wymienionymi powyżej spisami, nie dysponujemy żadnymi innymi źródłami, które pozwalałyby ocenić udział poszczególnych gatunków win w wyszynku radzieckim i oszacować ilość „wina krajowego” w miejscowej konsumpcji. Warto przy tym przypomnieć, że określenie „radziecka piwnica” nie może być rozumiane dosłownie, gdyż oprócz winiarni i piwiarni, dotyczy też magazynów i pomieszczeń mieszkalnych, oraz – w świetle źródeł świdnickich – też różnego rodzaju kramów⁵⁴.

ŹRÓDŁA ARCHEOLOGICZNE

Z liczbą różnorodnych, choć lakonicznych i niejednoczasowych przekazów ze źródeł pisanych, kontrastuje prawie całkowity brak danych archeologicznych⁵⁵. Warto jednak zastrzec, że jedynie niektóre znaleziska są bezspornymi dowodami przemawiającymi za uprawą winorośli i towarzyszącą jej produkcją⁵⁶. Wśród znalezisk śląskich jako winiarski interpretuje się zakrzywiony nożyk,

53 AA, Dokumenty parafii w Kozuchowie, sygn. 13.05.1513.

54 M. Goliński, *Finanse ratusza...*, s. 213; idem, *Wokół socjotopografii...*, cz. 1, s. 41–46.

55 Unikatowy jest zbiór Działu Winiarskiego w Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze, chociaż zgromadzone tam eksponaty pochodzą z XVIII–XX w., zob.: A. Cincio, *Historia Muzeum w Zielonej Górze*, „Rocznik Lubuski” 2005, t. 31, nr 1, s. 41.

56 Ch. Jacob, *Nachweise von Weinbau, Weinhandel und Weinverbrauch im Unterland in Römerzeit und Mittelalter aus archäologischer Sicht?*, [w:] *Weinwirtschaft im Mittelalter. Zur Verbreitung, Regionalisierung und wirtschaftlichen Nutzung einer Sonderkultur aus der Römerzeit*, red. Ch. Schrenk, Heilbronn 1997, s. 77–84.

który odkryto na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Gilowie⁵⁷. Ten szczególny przedmiot, w powiązaniu z innymi przesłankami, pozwolił Krzysztofowi Jaworskiemu na sformułowanie kontrowersyjnego wniosku o proveniencji sudeckiego grodu. Założenie miało powstać z inicjatywy przybyszy z Czech lub Moraw, a nożyk uznano za świadectwo uprawy i produkcji wina na potrzeby liturgiczne. Przemawiałoby to także za włączeniem Śląska w krąg kultury chrześcijańskiej już w końcu IX stulecia. Ten typ noża, o formie niezmiennej od starożytności, mógł być jednak używany także do przycinania innych krzewów o zdrewniałej łodydze⁵⁸. Z tych samych powodów pozostałe narzędzia używane do uprawy winorośli (motyki, szpadle, siekiery oraz kosze na owoce) są na tyle uniwersalne, że nie mogą stanowić suwerennych dowodów na funkcjonowanie winnych ogrodów.

Zapewne istniała w winnicach szczególna infrastruktura – budynki, w których przechowywano narzędzia i urządzenia do obróbki owoców, a także magazynowano wino w beczkach. Najstarsze zachowane tego typu domy pochodzą jednak dopiero z XVIII wieku, lecz prawdopodobnie te wcześniejsze miały zbliżoną formę⁵⁹. Charakterystyczne były też stawiane na terenie winnic kamienne umocnienia, które miały zapobiegać erozji stoków. Elementy te dla Śląska nie zostały jeszcze potwierdzone, gdyż żadnej z tutejszych plantacji dotychczas nie objęto badaniami

57 K. Jaworski, *Grody w Sudetach (VIII–X w.)*, Wrocław 2005, s. 276.

58 Ch. Krauskopf, *Tric-Trac, Trense, Treichel. Untersuchungen zur Sachkultur des Adels im 13. und 14. Jahrhundert*, Veröffentlichungen der Deutschen Burgenvereinigung e.V., Reihe A: Forschungen 11, Braubach 2005, s. 79; zob. też uwagi w: M. Kwapieniowa, op. cit., s. 395–396.

59 B. Bielinis-Kopeć, *Domy winiarskie jako przykład architektury regionalnej Zielonej Góry i okolic*, „Rocznik Lubuski” 2006, t. 32, nr 1, s. 10, 19.

archeologicznymi. Prace takie są też nieczęsto prowadzone na innych obszarach Europy⁶⁰.

Na wrocławskim Ostrowie Tumskim, w warstwie datowanej na przełom XIV i XV wieku, zebrano materiał archeobotaniczny. Mimo, że analizy Melanii Klichowskiej mają już ponad 60 lat, są dotychczas jedynymi tego typu odkryciami na Śląsku⁶¹. Na innych stanowiskach pyłków, pędów i pestek winorośli lub śladów osadów na naczyniach, które zawierają sole kwasu winowego (ich obecność na ściankach świadczy o przechowywaniu gron) nie stwierdzono. Sytuację tę niewątpliwie można tłumaczyć incydentalnym płukaniem warstw i niedostatkami specjalistycznych analiz pozyskanych materiałów, a także koniecznością zaistnienia kilku warunków środowiskowych, które umożliwiały zachowanie się drobnych resztek botanicznych. Informacje o odnalezieniu podobnych pozostałości (głównie pestek winogron) pochodzą z wielu innych stanowisk w Polsce: z Gdańska, Gniezna, Krakowa, Międzyrzecza, Poznania i Szczecina. W kilku miejscach zidentyfikowano zarówno pędy, jak i pestki szlachetnej winorośli⁶².

60 Np.: M. Hensch, *Neue archäologische Aspekte zur mittelalterlichen Geschichte des Frauenbergs*, [w:] *Der Frauenberg oberhalb Kloster Weltenburg*, red. M.M. Rind, Regensburger Beiträge zur prähistorischen Archäologie 16, Regensburg 2006, s. 389.

61 M. Klichowska, *Wyniki badań materiałów botanicznych z prac wykopaliskowych na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu w latach 1950–1955*, „Sprawozdania Archeologiczne” 1961, t. 12, s. 111–121.

62 K. Moldenhawer, *Szczątki roślinne z X w. z wykopalisk na Ostrowie Tumskim w Poznaniu*, „Przegląd Archeologiczny” 1938–1939, t. 6, z. 2–3, s. 226; R. Jamka, *Początki głównych miast wczesnośredniowiecznych w Polsce południowej w świetle badań archeologicznych*, cz. 1: Kraków, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Archeologiczne 13, Kraków 1971, s. 199; B. Kres, op. cit., s. 11; A. Żaki, op. cit., s. 33, 432; W. Hensel, *Słowiańszczyzna wczesnego średniowiecza. Zarys kultury materialnej*, Wrocław 1987, s. 60.

Warto jednak podkreślić, że konsumpcja gron nie musi bezsprzecznie świadczyć o umiejętności przetwarzania ich w wino, choć odkrycie resztek owoców jest istotnym argumentem w dyskusji na temat genezy i dynamiki upraw.

Częstsze są znaleziska naczyń i pojemników używanych do spożywania lub transportu i przechowywania piwa, wina oraz napojów bezalkoholowych. Wśród nich należy zwrócić uwagę na przedmioty o przeznaczeniu stołowym (dzbany, szklance, pucharki, kielichy) i zasobowym (beczki, kadzie). Elementy zastawy stołowej, często zaliczane do kategorii średniowiecznych naczyń luksusowych, często trudno powiązać z określonym napojem, który w nich serwowano lub z nich pito, a tym bardziej z miejscem jego pochodzenia⁶³. Warto przywołać tu informację na temat podjeleniogórskich hut szkła (działających od końca XIII wieku). Istnieje przekaz o produkcji szklanych kielichów w nowo założonej hucie koło Szklarskiej Poręby; w 1575 roku naczynia te określono w źródle jako *Ruren* i wskazano, że służyły właścicielom – Schaffgotschom do konsumpcji wina⁶⁴.

TOPONOMASTYKA

Dyskusja na temat etymologii nazw miejscowych typu Winnica, Winiary, Winna Góra i Winniki toczy się niemal od 100 lat. Badacze zastanawiali się, czy toponimy te faktycznie świadczą

63 Zob. uwagi w: J. Niegoda, *Asortyment i funkcja naczyń ceramicznych w średniowiecznym Wrocławiu*, [w:] *Materiały z IV Sesji Naukowej Uniwersyteckiego Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności „Życie codzienne w średniowiecznym mieście”, Sobótka-Górka, 22–25 października 1996 roku*, red. J. Olczak, *Archaeologia Historica Polona* 7, Toruń 1998, s. 231.

64 F. Mareš, *České sklo. Příspěvky k dějinám jeho až do konce XVIII. století*, Praha 1893, s. 152–153.

o znajomości uprawy winorośli, czy jednak utrwaliły one indo-europejskie słowa o rdzeniu „win”, które sugerują występowanie bagnistych polan puszczańskich, porośniętych wierzbą⁶⁵. Koncentracja tych szczególnych odmian w okolicach Gniezna i Krakowa, a zatem najstarszych ośrodków chrześcijaństwa na ziemiach polskich, położonych też w strefie najwyższych temperatur rocznych, skłoniła współczesnych badaczy do opowiedzenia się za winiarską etymologią tych toponimów⁶⁶.

Najstarszym śladem tego szczególnego terminu na Śląsku jest osiedle na wzgórzu zwanym Uino (wzmianka z 1193 roku) i Vino (z 1250 roku), położone nieopodal Sobótki, którego nazwa miała pochodzić od potocznej nazwy winorośli⁶⁷. W 1218 roku w dobrach lubiąskiego klasztoru wymieniono *Wroblino iuxta Vin circa Zlup*, czyli Wróblewo pod Wińskiem, koło Słupa⁶⁸. W tym samym brzmieniu – Vin odnotowano nazwę Wińska w 1272 roku, w latach 90. XIII wieku jako Win, Vina, Winar lub Wincz⁶⁹. W powiązaniu z herbem miasteczka lokowanego w roku 1285 można to uznać za najstarszy ślad istnienia uprawy winorośli na tutejszych wzgórzach⁷⁰.

65 J. Zduńczyk-Jaroszowa, *Topograficzne nazwy polskie, pochodzące od niektórych drzew i zwierząt*, „Prace Geograficzne” 1928, t. 10, s. 113–130; Z. Morawski, op. cit., s. 58–59.

66 Z. Morawski, op. cit., s. 59; *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska* (dalej cyt.: *Słownik etymologiczny*), t. 7, red. S. Rospond, Opole 1994, s. 9, 126; ibidem, t. 8, red. S. Sochacka, Opole 1997, s. 90; ibidem, t. 10, red. S. Sochacka, Opole 2002, s. 81, 150.

67 SÜb, t. 1, nr 61; ibidem, t. 2, wyd. W. Irgang, Wien. 1977, nr 397; *Słownik etymologiczny*, t. 15, red. S. Sochacka, Opole 2011, s. 85.

68 SÜb, t. 1, nr 171.

69 SÜb, t. 4, nr 179; ibidem, t. 6, wyd. W. Irgang, Köln 1998, nr 12, 32, 34, 181.

70 SÜb, t. 5, wyd. W. Irgang, Köln et al. 1993, nr 165.

Kolonizacyjnych nazw miejscowych typu *Weinberg* znanych jest ze Śląska kilkadziesiąt, ale tylko dla części z nich zachowały się przekazy świadczące, że wsie uzyskały miana w ciągu XIII – na początku XIV wieku, w związku z funkcjonowaniem ogrodów. Jakpotwierdzają źródła pisane, uprawy znajdowały się np. w cysterskim osiedlu Winnica – Winberc koło Legnicy⁷¹. W 1371 roku wymieniono tu folwark lubiąskich zakonników⁷². Wrocławskie klaryski na pewno posiadały wzgórze koło Osobowic z plantacją winorośli (informacja z 1287 roku), która dała nazwę folwarkowi klasztornemu zwanemu Weinberg i Raben⁷³. Przypuszczam także, że uprawę prowadzono pod Lwówkiem, w dziesięciołanowym wójtowskim folwarku Winbergk (obecnie część Brunowa), wymienianym od około 1300 roku⁷⁴.

HERALDYKA MIEJSKA

Kilka ośrodków miejskich na Śląsku już w okresie średniowiecza używało pieczęci ze znakami związanymi z uprawą winorośli⁷⁵. Latorośl wystąpiła w herbie Środy Śląskiej z końca XIII wieku⁷⁶. Pieczęć wójta Konrada z Głogówka z 1298 roku przedstawia noże

71 RS, nr 2791, nr 3633, nr 4330.

72 AP Wr, Rep. 91, nr 346 (338).

73 J. Domański, *Nazwy miejscowe dzisiejszego Wrocławia i dawnego okręgu wrocławskiego*, Warszawa 1967, s. 54.

74 *Liber foundationis episcopatus Vratislaviensis*, wyd. H. Markgraf, J.W. Schulte, Codex Diplomaticus Silesiae, t. 14, Breslau 1889, nr D 151.

75 W. Strzyżewski, *Treści symboliczne herbów miejskich na Śląsku, Ziemi Lubuskiej i Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku*, Zielona Góra 1999, s. 154.

76 M. Haisig, *Herb Środy Śląskiej w świetle dokumentacji historycznej*, [w:] *Studia z dziejów Środy Śląskiej, regionu i prawa średzkiego*, red. W. Gładkiewicz, Wrocław 1990, s. 71–76.

winiarskie w roztrój⁷⁷. Znak ten znalazł się potem w herbie miasta. Według Mariana Gumowskiego stało się to niezależnie od profilu gospodarczego ośrodka, który w średniowieczu nie był związany z winiarstwem⁷⁸. Tymczasem, w 1386 roku wymieniono w mieście ulicę *Weyngassen* (w 1580 roku jako *Winarwy*), zaś już w pierwszej ćwierci XIV wieku dodano do herbu – najpewniej dla ikonograficznej czytelności – wyobrażenie trzech kiści winogron⁷⁹. Podobna zresztą była ewolucja jedyne na Śląsku winiarskiego herbu rycerskiego, którym pieczętowali się Laryszowie. Rycerze są uznawani przez część badaczy za antenatów wójtów Głogówka. Na ich znaku także do noży winiarskich w roztrój dołożono gałązkę winorośli⁸⁰. Do omawianej grupy należy też zaliczyć herb Wińska. W średniowiecznych wersjach wyobrażeniu wieży towarzyszyła gałązka winorośli. W 1512 roku miasteczko otrzymało prawo do używania herbu zbrojnego, który trzyma krzew winorośli⁸¹. Nie mam zaś pewności, jak należy odczytać średniowieczny herb Strzelec Opolskich (od roku 1362). Czy wizerunkowi półorla towarzyszy gałązka chmielu czy winorośli? Na pewno około 1600 roku uznano, że była to winna latorośl, skoro do miejskiej pieczęci wprowadzono przedstawienie kiści winogron⁸².

77 SUB, t. 6, nr 337.

78 M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast polskich w XIII i XIV wieku*, Toruń 1960, s. 81.

79 *Die Inventare der nichtstaatlichen Archive Schlesiens. Kreis Neustadt*, wyd. E. Graber, Codex Diplomaticus Silesiae, t. 33, Breslau 1928, s. 104, 109; B. Małachowska, *Pieczęcie miast księstw opolsko-raciborskiego i cieszyńskiego do roku 1740*, Katowice 2013, s. 166, il. 47–52, 191, www.rebus.us.edu.pl (dostęp 8.06.2019); inaczej w: W. Strzyżewski, op. cit., s. 154.

80 Zob. szerzej w: M. Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, Kraków–Wrocław 2018, s. 286–291.

81 M. Gumowski, op. cit., s. 240.

82 B. Małachowska, op. cit., s. 166, 406–410.

W większości wymienionych ośrodków, prowadzono – jak wskazują źródła pisane – średniowieczną uprawę winorośli, a w przypadku Środy Śląskiej przekaz ikonograficzny wyprzedził zapisy w dokumentach (z lat 1323–1324) i tym samym przesunął metrykę uprawy przynajmniej na koniec XIII stulecia⁸³. Podobna sytuacja dotyczy Głogówka, dla którego pierwsze pieczęcie z końca XIII wieku poprzedzają dane o uprawie zawarte w archiwaliach (z 1319 roku)⁸⁴.

ŹRÓDŁA KARTOGRAFICZNE

Dla Śląska dysponujemy kilkoma osiemnastowiecznymi mapami, wyrysowanymi na tyle szczegółowo, że stanowią zasób danych dla rekonstrukcji krajobrazu osadniczego przed kluczowymi przekształceniami przestrzennymi XIX stulecia. Mowa o atlasie z 1752 roku, przygotowanym przez Jana Wolfganga Wielanda, a zrewidowanym przez Mateusza Schubartha, wojennych mapach autorstwa Krystiana Fryderyka von Wrede z lat 1747–1753 i arkuszach przygotowanych pod nadzorem Ludwika Wilhelma Reglera w latach 1764–1770⁸⁵. Wszyscy wymienieni kartografowie odnotowali wiele nazw drobnych form terenowych typu *Weinberg*. Dane ze źródeł pisanych nie pokrywają się jednak z mikrotoponimami na mapach. Rozbieżność jest zapewne rezultatem kilku czynników. Po pierwsze, nie dysponujemy kompletnym zestawem danych o średniowiecznych winnicach. Po drugie, nie znamy

83 RS, nr 4248, nr 4387.

84 RS, nr 3902–3903, dochody z winnic przynależały do wójtostwa.

85 Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz Berlin, Dział Kartograficzny, sygn. N 15060; sygn. N 15140 (dalej cyt.: Regler); A. Konias, *Kartograficzny obraz Śląska na podstawie map księstw śląskich Jana Wolfganga Wielanda i Mateusza Schubartha z połowy XVIII wieku*, Katowice 1995.

wszystkich mechanizmów kształtowania się nazw polnych i ich trwania w ludzkiej pamięci⁸⁶. Po trzecie, różne były okoliczności i przyczyny nanoszenia nieoficjalnych nazw topograficznych na mapy, o czym świadczyć może *casus* określenia pola po zanikłej wsi Petersdorf koło Świdnicy⁸⁷.

Na osiemnastowiecznej kartografii nie naniesiono już np. żadnego ze wspomnianych winnych ogrodów wokół Świdnicy i Strzegomia, ani nawet mikrotoponimów świadczących o trwaniu tradycji na ten temat w pamięci mieszkańców. *Weinbergiem* nazwano np. wzniesienie (obecnie Winniki) koło joannickiej Pasiecznej. W świetle źródeł pisanych nic zaś nie wiadomo o istnieniu w Pasiecznej winnicy. Owszem, w 1280 roku strzegomscy joannici kupili tu ogród, ale bliżej nieokreślony. Czternastowieczną uprawę winorośli u śląskich joannitów akta poświadczają natomiast jedynie w dobrach komendy w Łosiowie⁸⁸. Przypuszczalnie, przynajmniej w części przypadków, nazwy *Weinberg* nanoszono więc jako relikty nazw potocznych, jako że w tych miejscach upraw już w XVIII wieku nie prowadzono; niejednokrotnie wątpliwa jest też ich starsza metryka⁸⁹.

86 Zob. uwagi w: D. Adamska, *Z historii badań nad wiejskim osadnictwem na Śląsku. Kartoteka śląskich nazw polnych Ernsta Maetschkego i Arthura Zobla – problematyka wstępna*, [w:] *Wieś miniona, lecz obecna: ślady dawnych wsi i ich badania*, red. P. Nocuń, A. Przybyła-Dumin, K. Fokt, Chorzów 2018, s. 141–158.

87 D. Nowakowski, *W sprawie identyfikacji zaginionych średniowiecznych wsi i folwarków na Śląsku z perspektywy badań nad obiektami typu motte*, [w:] *Cum gratia...*, s. 226.

88 Regler, nr 58; SUB, t. 4, nr 381; *Akta procesu joannitów śląskich z 1336 r. w sprawie sześćioletniej dziesięciny papieskiej*, wyd. K. Jasiński, J. Tęgowski, „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 1998, t. 5, s. 126.

89 R. Skrycki, *Prace kartograficzne w dolinach Odry, Warty i Noteci w okresie frydrycjańskim. Goswien Othmar Schultze i jego wkład w rozwój kartografii pruskiej*, Warszawa 2013, s. 78.

Interesujące jest jeszcze jedno zjawisko a mianowicie wykorzystywanie w epoce nowożytnej pod uprawę winogron opuszczonych, wczesnośredniowiecznych grodów (Dobrzejewice koło Głogowa, Piotrowice koło Jawora)⁹⁰. Dawni ogrodnicy rozpoznali walory tamtejszych antropogenicznych warstw, o wysokiej zawartości pierwiastków (azotu, fosforu i potasu), które sprzyjają uprawie winorośli.

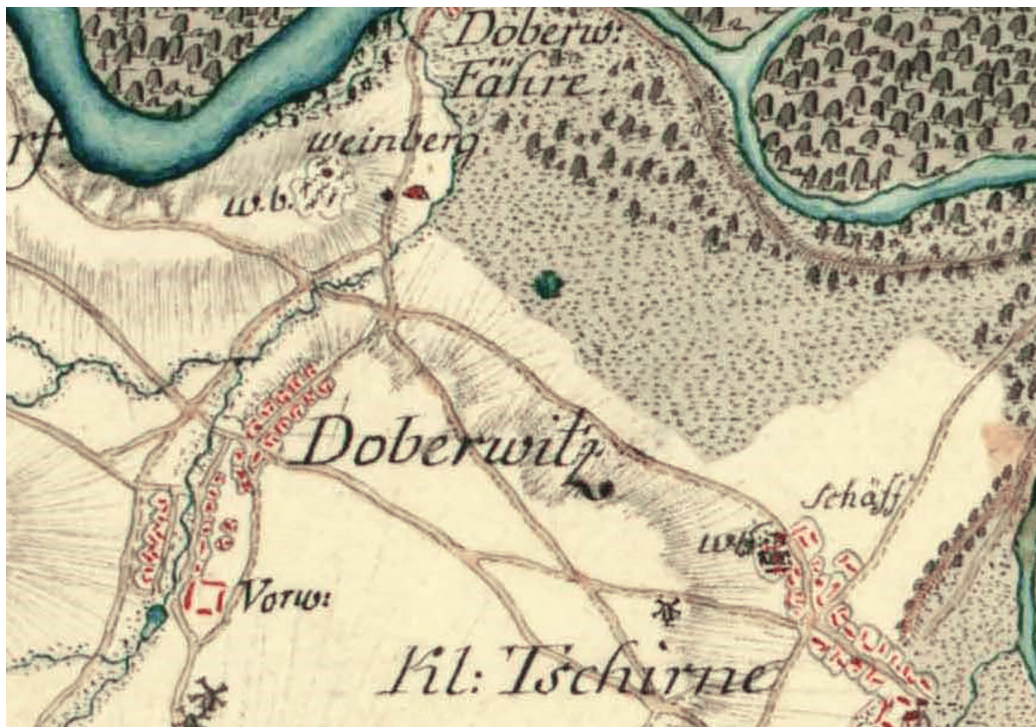
KONKLUZJE

Paradoksalnie upadek śląskiego winiarstwa nastąpił w czasie wzrostu zapotrzebowania na wino na przełomie XV i XVI stulecia⁹¹. Mimo to jeszcze w końcu XV wieku świdnicki burmistrz dostrzegł sens uprawy winorośli, choć o realizacji jego zamierzenia nic nie wiemy. Od XVI wieku produkcja miejscowych win miała już atroficzny charakter i obejmowała jedynie mikroregion północnego Śląska, a ówczesne potrzeby konsumpcyjne zaspakały bardziej dostępne gatunki importowane⁹². Materiał źródłowy, który jest zdawkowy i rozproszony, potwierdza krótkotrwale funkcjonowanie licznych winnic na Śląsku. Niewielkie ogrody były rozmieszczone niemal w całej dzielnicy, zakładano je na różnych glebach, ale na odpowiednich wzniesieniach, często w sąsiedztwie rzek łagodzących mikroklimat. Na temat organizacji upraw,

90 M. Hellmich, *Schlesische Wehranlagen*, „Altschlesien” 1930, t. 3, s. 44; K. Demidziuk, *Archiwalia do archeologii dawnego obszaru Kreis Glogau*, Głogów 2000, s. 20–21.

91 W kolejnych stuleciach zdarzało się, że winne ogrody zakładano przy pałacach, ale bardziej w celach ozdobnych niż użytkowych, np. u Gelhornów w Pieszycach koło Dzierżoniowa i u Nostitzów w Mściwojowie koło Jawora, Z. Świechowski, *Z dziejów sztuki śląskiej*, Warszawa 1978, s. 281–284.

92 B. Kres, op. cit., s. 13.

Dobrzejewice koło Głogowa – uprawa winorośli
na obszarze wczesnośredniowiecznego
grodziska. Fragment mapy K.F. von Wredego,
XVIII w., Staatsbibliothek Preußischer
Kulturbesitz Berlin, Dział Kartograficzny,
sygn. N 15060, t. 4, nr 22

wielkości ogrodów i produkcji win oraz ich przeznaczenia danych jest niewiele.

W świetle źródeł pisanych początki śląskiego winiarstwa można łączyć z działalnością Bolesława Wysokiego i Henryka Brodatego oraz kilku klasztorów. Już z końca XII wieku pochodzi najstarszy przekaz o osiedlu Uino, w dobrach zakonników z wrocławskiego domu na Piasku. Najwięcej informacji pochodzi ze źródeł czternastowiecznych, z tego czasu zachowane są też odciski miejskich pieczęci z motywem winorośli i narzędzi winiarskich. W tym stuleciu przypada apogeum rozwoju śląskiego ogrodnictwa. Dane o uprawach piętnasto- i szesnastowiecznych są rzadsze, zaś w kolejnych stuleciach zatarła się nawet pamięć o winiarskich tradycjach w regionie. Korzystanie z metody retrospekcji z zastosowaniem nowożytnej kartografii bywa zawodne, gdyż nazwy terenowe sporadycznie można powiązać z funkcjonowaniem średniowiecznych winnic. Interesujące też wydaje mi się spostrzeżenie, że współczesne regiony uprawy winorośli na Śląsku pokrywają się z miejscami niegdyś związanymi z ogrodnictwem, choć w większości decyzje o inwestycjach nie są warunkowane świadomością o przeszłości miejsca, a zdatnością danego terenu⁹³.

93 V. Jaros, *Współczesne nazwy polskich winnic*, „Onomastica” 2015, t. 59, s. 301–319.

Dagmara Adamska

Institute of History University of Wrocław

Wine-growing in medieval Silesia – state of research, sources, and methods

Most of the information on the numerous but small Silesian vineyards is contained in documents; the data tend to be perfunctory and scattered. Accounts from narrative sources and toponomastics offer complementary information. On the basis of an analysis of local names and documentation, it can be concluded that the oldest cultivation in Silesia dates back to the end of the 12th century and can be linked to the activities of Bolesław Wysoki and Henryk Brodaty and monastic activity. Most information is found in sources from the 14th century. City seals with wine motifs also date from that time. References from the 15th and 16th centuries are less frequent, and the memory of the region's wine-making traditions faded in the centuries that followed. As a result, the use of the retrospective method of modern cartography tends to be unreliable, since 18th century microtoponyms can only sporadically be linked to the functioning of medieval vineyards.